

Nõukogude tegijad

Lühiuurimus tegijanimedest
1980. aastate ajakirjanduses

Maire Raadik on heale lugejale tutvustanud meie kaasaja *tegijaid* – sellesse moesõnasse on kätketud hinnang, mida *tegema*-verbis pole. Nagu ütles hiljuti mu väike koolimures sõber: *No Jonka on ikka kõva tegija, a' mala'len sihuke ... siuke noh ... KESmine!* Üritusel „Kuldsuu 2000” loodeti omakorda, et tulevases riigikogus asendavad ei-tea-mehi *tegijamad mehed*. Tähendab, *tegija* võib olla lausa omadussõna.

Sirvides Tartu ülikooli 1980. aastate ajakirjanduse tekstikorpust (www.cl.ut.ee), torkab silma, et niisugune täienditeta ja hinnanguline *tegija* on siis veel tundmata. Tuhande, punktiga lõppeva lause päringu peale pakub arvuti ainult seitse *tegija*-põhjaga liitsõna ja kuuel juhul on juttu ... kurjategijatest! (Üks kord vilksatab *töötegija*.) Nõnda tekib huvi vaadata, mis sorti tegijaid sõna laias mõttes võiks minu valim tollest ajast üldse pakkuda. Märgendan liite *-ja* ning leian üsna lustaka koondpildi.

Kõige sagedamini nimetatakse *õpetajat* ja seejärel *töötajat*: kokku moodustavad nad 32,9% tuletamisväärt tegijatest ehk tegijanimedest. Õpetaja, ja ikka ainult kooli-, mitte kirikuõpetaja on tähtis kahel põhjusel. Esiteks peamiselt seepärast, et haridussüsteemis juurutatakse parajasti ühiskondliku kasuliku töö arvestust – nüüdiskeeles tähendab see, et õppuri töö on 'vabatahtlik' või 'tasuta'; epiteet *kasulik* viitab küllap poeetilise liialdusena asjaolule, et kõnealuses ühiskonnas võis töö ka kasutu olla. Teiseks, *sic!* aktuaalne teema on õpetajate väikesed palgad. (Õpetaja kõrval, küll seitse korda harvem, tuleb jutuks *kasvataja*, kuid tema kasvatab tollaegse ajakirjanduse kontekstis ainult loomi – eriti sigu – ja linde, st leiame asjakohaseid liitsõnu *looma-*, *sea-* ja *linnukasvataja*.)

Järgmise 14,7% saavad enda päralt *juhatajad* ja nende *asetäitjad*, kellest jäävad jupikese maha mitmesugused, mh „üldsuse” ja „laiade rahvahulkade” *esindajad* ning *lüpsjad* pooleks (kokku 9,3% nimetatud liitega sõnavormidest). Lüpsjate olulist ametkonda täiendab ühe näitega

talitaja kolhoosifarmist. Edukatest järgnevad *võitjad*, keda on 3,4% – kaotajaid nõukogude ajal ei ole! (Vähemalt selles valimis mitte ...) *Võitja* sageduskategoorias on ka sõna *näitaja*, sotsialismi edukuse elutu mõõt (tootmise, tootmiskasvu, plaanitäitmise, õppeedukuse, mahajäämuse ja mille tarvis kõik). Näitajad on selleks, et võrrelda ennast ... iseendaga; nad kas paranevad ja halveneivad (nõukogude eesti keeles *langevad*). Tegelikult tore ja õige põhimõte!

Kumbki 2,5%-ga on esindatud igasugu *võistlejad* ja *osavõtjad*. Mõlema hulgas võtab kenake jagu osa sotsialistlikust võistlusest. Viimane ei erine palju sellest, kuidas Potteri maja võistleb Sigatüükas teistega: mõne teoga tood kollektiivile punkte, millegi eest võetakse neid ettearva(ma)tult maha. *Osalejaid* on seevastu vaid veidi alla 1% – osaletakse kohtumises ja ikebanaringis. (*Ikebana* on jaapanipärane lilleseade. Mõte teeb kõrvalepõike: siis oli vist *lilleseade* sõnagi alles tulemas? Küllap. Leian temast kogu kaheksakümnendate korpuses tuhandet juhtu nõudes viis näidet, seitsmekümnendate omas aga ei ühtki.) Osavõtja näib olevat aktiivsem kui osaleja.

1,7%-ga on tekstides esindatud *tootjad*, kellele *tarbija* jääb nimetamisväärsuselt alla üle kahe korra. Teenindajate tegelik aeg pole veel käes, minu valimisse pole neid sattunud. Tootjaga üht tähtsusjärku on – küllap juhuslikumalt – *lõpetajad* (lõpetatakse mitmesuguseid koole ja muidugi planeeritakse lõpetajate arvu). Samas suurusjärgus on *toimetajad* (üks neist peatoimetaja) ja mitmesuguste asjade *saajad*. Saadakse medaleid ja preemiaid, ühel korral graveeritakse millelegi saaja nimi, küllap on seegi autasu. Mis siis muud, poest ju midagi ei saanud, õppimisvõimaluse saamine aga oli nii loomulik, et sellest ei pidanud veel ajakirjanduses rääkima (kui tole kättesaadava hariduse sisu seejuures alati võrdlust kannataks, mõtlen kurvalt).

Natuke vähem (1,3%) on Nõukogude Eesti tekstides *jalakäijaid*, kellest omakorda kolm korda vähem on *sõitjaid* (0,4%). Teadagi, rohekalt tervislik elu: autosid napib ja rongid veel sõidavad. Aga kui sõitja on roolis, siis nimetatakse teda miskipärast *roolihoidjaks* – seda nime (0,8%) väärivad tavaline autojuht siis, kui ta on purjus. Autojuhil on ka teine kurb sünonüüm *kiiruse ületaja* (0,4%). Häbi teeb nõukogude inimesele veel *korrarikkuja*, kellest kaks korda enam väärivad tähelepanu *mahajääjad*. Esimese sõna taga on inimene, teise taga sageli kollektiiv (ta ei täida endale võetud sotsialistlikke kohustusi). Ärgem siinkohal unustagem loo algusotsa: korrarikkujast kuus korda enam on kõneaineks *kurjategija*. Eks juba Tšehhovi ajal pääs end lehte nii või naa.

Olemegi jõudnud sagedusloendi lõppu – eksisteerib kannatlik *korteritaotleja* (tasuta korteri ootusel möödus mõnigi elu ühiselamus või vanemate toanurgas, nüüd jätab sinna rahapuudus). Korteriootajal on kadestamisväärt kaaskondseid: näiteks *korteriremontija*, keda abistab *krohviija*. Ilmneb ka tele- ja raadioauditoorium, s.o *kuulaja* ja *vaataja*. Kellelgi on *eelkäija*. Keegi on *korrapidaja*. Ühe kolhoosi lehmad on luuleliselt *piimaandjad*. Kuskil töötab *isekallutaja*, mida nüüd kutsume pigem kalluriks. Üksainumas töökollektiiv on eesrindlike ja mahajäänute seas saanud epiteedi *hakkaja*. Ja ring ongi jõudnud omadusteni – *hakkaja* on õige vana omadussõna, valimi tegijanimede hulgas paraku ainuke. Kes vanasti oli *hakkaja mees* ehk *hakkaja*, on nüüd *tegija mees* ehk *tegija*? Kogu valim ootab võrdlust.

Hea lugeja olgu nüüd ise hakkaja! Ülal osutatud veebilehelt tasub otsida. Kuidas on asi tänapäeval? Kuidas ta oli Noor-Eesti kaasajal? Ei tea, kui palju sõnastikud toona *ja*-liidet pakkusid, nii vähe neid *ja*-sõnu seal ometi ei ole (vt www.eki.ee)? Mida sealt taevavõrgust kõik veel leiab? Lööge otsingusõnana sisse *Lakoff* ja laske leitust silm üle, ideid saab küllaga. Tippige *functionalism* ja vaadake, kuidas funktsib. Keel on põnev, uurige! Kõigepealt mõelge aga, mida te just lugesite: ega see tegijate nimetamise sageduspilt läinud sajandi kaheksakümnendatel aastatel nüüd naa kipakas ka polnud, lihtsalt *õpetaja* on *ja*-liitega, aga *kirjanik* ei ole; *krohviija* on tuletatud, aga *maaler* laenatud. Arvuti ei paku seda, mida sa temalt ei küsi. Siitki saab edasiseks uurimiseks ainet ja mõtlemist.

Krista Kerge
Tallinna pedagoogikaülikooli õppejõud